

## СИНТАКТИЧНИТЕ ФУНКЦИИ НА ЧЛЕНУВАНЕТО В ЕВРОПЕЙСКОТО И В АРАБСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ

**Катя Исса**

*Университет по архитектура, строителство и геодезия*

### SYNTACTIC FUNCTION OF THE ARTICLES IN THE EUROPEAN AND ARAB LINGUISTICS

**Katya Issa**

*University of Architecture, Civil Engineering and Geodesy*

**Abstract.** The main purpose of this study is to make an analytical comparison of the syntactic function of articles in the traditional Arab and European linguistics. In diachronic approach we present the doctrine of traditional Arab studies, where we discover similarities with the syntactic concept of Prague School of Linguistics. It turns out that Mathesius theory for articles in sentences (1939) almost literally repeats postulates of the classical Arab tractates from 1231.

**Keywords:** syntax, determination, syntactic function of articles

Въпреки че днес употребата на определителен и неопределителен член се представя като един от аспектите на категорията определеност/неопределеност (КОН), проблемът за семантиката на члена се поставя в далечното минало не толкова за да се търси смисълът на детерминацията в различните езици, колкото ролята ѝ в самото езикознание на повърхността на различните нива на лингвистичен анализ. Съвременната арабистика се опира на общата теория за члена, която води началото си от Античността. Тази теория е органична част и от европейската граматическа система, която също се основава на лингвистичното учение на древните гърци, започнало с Аристотел (Исса/Issa 2018). Изучаването на проблемите на определителния член е свързано с изучаването на вътрешните закономерности на функциониране и развитие на езиците. Учените в Европа се занимават с етимологичния произход на члена, функционирането му като цяло, специфичните му употреби, класификацията на различните видове членуване, типологията на члена. В съвременното европейско езикознание началото на такива изследвания поставят Грасери, Грейер, Гийом, Колинсън, Кристофърсън, Матезиус, Серебреников, Москалка, Крушелница и др. В съвременното арабско езикознание въпросите за члена се разработват в изследванията на Силвестър де Саси, Райт, Юшманов, Виленчик, Брокелман, Гранде, Курилович, Баширов, Ибрахим Мустафа, ас-

Самарраи, Аббас Хасан, ал-Махзуми, Фуад Тарзи и др. (цит. по Габучан/Gabuchjan 1972).

С годините проучванията на члена постепенно започват да засягат *областта на синтаксиса*. В традиционната арабска граматическа теория учението за определените и неопределените имена се развива *от самото начало* в непосредствена *връзка със синтактичния аспект* на езика. То съставя основата на синтактичните изследвания, доколкото определеността и неопределеността са важни изходни понятия при решаването на много синтактични проблеми. Въпреки че в трактатите на представителите на традиционната арабска граматическа наука (Сибауайхи, Ибн Джинни, аз-Замахшари, Ибн Малика, Ибн Йа'иша, Ибн Хишама и др.) КОН се изследва във връзка с общите задачи за установяване на нормите на класическия арабски език, характерът на синтактичните конструкции в някои случаи зависи от съотношението на съдържащите се в тях значения определеност и неопределеност. Затова арабските езиковеди логично очакват, че в парадигматичните изследвания на състоянието на именните думи и членовете трябва да се отчита синтактичният аспект на функциониране на съответните факти на езика. И въпреки че синтагматичният анализ все още не достига до парадигматически план, той задава насоките за това, докато в европейската арабистика синтактичният аспект и до днес остава извън полезрението на учените.

Европейското езикознание сравнително късно достига до синтактичния аспект на детерминацията. Отъждествяването на значението на езиковите елементи с елементите на смисловото съдържание води до това, че употребата на члена се характеризира само в пределите на изразяването на определеността и неопределеността, които се разглеждат като понятийни категории, а функциите, изпълнявани от тях в системата на езика, не се анализират. Това продължава чак до XIX век, когато езиците започват да се изучават в сравнителен план, но езиковедите продължават да обръщат внимание главно на произхода на члена във всеки от тях. КОН за първи път е назована и обособена терминологично. Решени са конкретни задачи за определяне на члена като същност, главни функции, разнообразни проявления в различните езици. В теоретичен план се оформят разновидности – обособен и генеричен член, отделен като самостоятелна категория на езика, и най-важното: разграничава се определителният член от неопределителния и така се стига до разглеждане на неговите функции, до възникването на КОН.

В началото на XX век възникват нови направления в изследването на члена, които включват гледните точки на говорещия и слушащия. Изучаването на определителния член се поставя в тясна връзка с изучаването на структурата на изречението. В средата на века се стига до нов етап в развитието на езикознанието. Във връзка с известната (от Сосюр нататък) дихотомия език – реч езикът започва да се разглежда като самостоятелен жив организъм. Синтактичният аспект в лингвистичните описания пос-

тепенно увлича и определителния член. На такава теоретична основа се опира известната работа на Карцевски „Фонология на фразата“. В нея и в следващите му трудове средствата за актуализация на потенциалните езикови знакове се смятат за основни за речевия акт. Фразата се превръща в основна единица на общуването (Карцевски/Karcevskij 1965).

През 1939 г. един от водещите представители на Пражката лингвистична школа, Матезиус, излага своите идеи за актуалното членение на изречението. С тях в новото научно синтактично направление се включват проблемите на теорията на члена. В актуалното членение на изречението Матезиус отделя два основни елемента: *изходна точка* или *основа на изказването*, т.е. това, което се явява в дадена ситуация известно, или поне може да бъде лесно разбрано, и от което изхожда говорещият; и *ядро на изказването*, т.е. това, което говорещият съобщава за изходната точка на изказването. Пражките лингвисти полагат като движещо начало на изказването *знанието* на говорещия и все още *незнанието* на слушащия. Очевидно такова направление на лингвистичните теории дава основание за разглеждане на определителния член в тясна връзка със синтактичните закономерности на езика. Появяват се категориите „дадено“ и „ново“ – съществени съставни елементи на изречението като единици на съобщението, предопределени в граматическия строй на езика. Противопоставянето на определеността на неопределеността се явява корелативно противопоставяне на даденото и новото в плана на комуникативното членение на изречението. Оттук е и изводът за синтактичната функция на определителния член, която се изразява в това, че членът се налага като едно от езиковите средства за изразяване на комуникативната натовареност на членовете на изречението. Самата КОН не е свързана с никакви обективно съществуващи признаци на предмета: предметът в своето обективно битие не може да бъде определен или неопределен. Предметът може да се характеризира като определен или неопределен само в плана на съобщението. Оттук и интересната методическа постановка, че макар КОН да е присъща на съществителното име като част на речта, нейната същност може да бъде разкрита най-пълно не в мащаба на отделната дума, а в мащаба на изречението. И така, членът се проявява в два относително самостоятелни функционални плана: изразяване на *комуникативното членение* на изречението като единица за съобщение; и изразяване на КОН. Съвременните лингвистични изследвания, посветени на синтактичния аспект на изучаването на члена, и днес се придържат към теорията на Матезиус за актуалното членение на изречението. Това дава основание да се мисли, че синтактичният аспект на изследванията на КОН ще определя и в бъдеще понататъшното развитие на теорията на членуването.

Поставянето на този въпрос е изключително важно за арабския език, доколкото в синтактичен план изучаването на члена до 70-те години на XX век не е специално проучено, както впрочем и в българския. Въпреки това може да се каже, че в това от-

ношение арабското езиковзнание се намира някак си в по-изгодно положение от българското. От една страна, арабският език по характера на своята структура дава богат материал за поставянето и научното решаване на въпроса за изучаването на функционирането на члена във връзка със синтактичните закономерности на езика. От друга страна, много въпроси, имащи непосредствено отношение към показания по-горе аспект за проблемите на члена, получават, макар и косвено, осветление в синтактичните изследвания на арабския книжовен език.

Основна заслуга в това отношение има средновековната арабска граматическа наука. В нея синтаксисът заема централно място. Синтактичните взаимоотношения, в които встъпват различните елементи на речта в парадигматичен план, са в подчинено положение по отношение на синтагматичния, с изключение на случаите, когато разглеждаме морфологичните явления като факти на езика, отнасящи се към номиналната система. В изследователската практика предмет на непосредствено научно наблюдение е речта (ал-калам), която в крайна сметка се отъждествява с изречението (ал-джумла). Още през 1231 г. аз-Замахшари пише, че речта е конструкция, състояща се от две думи, едната от които предикативно се прилага към другата и това се нарича изречение. Ибн Йа'иша също смята, че „реч“ у граматиките се нарича изречението. И че речта представлява изразяващо завършена мисъл изречение. И че всяко изречение е реч, но не може да се каже, че всяка реч е изречение.

Изследването на цял ред морфологични явления представлява част от раздела на арабската граматика „ан-нахв“, която в арабистичната литература се представя като синтаксис. Синтактичната конструкция (ат-таркиб) се смята за основна. Пред нея се поставят много парадигматични и синтагматични задачи. За арабската традиционна наука е характерно преимуществено внимание към изречението, което е централен обект на синтактичните изследвания. Първостепенно значение има изучаването на предикативната конструкция (ат-таркиб ал-'иснади), доколкото предикативността в крайна сметка се свежда до същността на самото изречение.

В тази стара теория се намира поразително сходство със синтактичната концепция на Пражката лингвистична школа, която утвърждава, че „основното синтагматично действие, изграждащо заедно с това и изречението, се изразява от предикацията. Затова функционалният синтаксис изучава преди всичко типовете сказуеми, отчитайки при това функцията и формите на граматическия подлог“ (Пражки.../Prazhskij... 1967). Определянето на предикативната конструкция в арабските граматически трактати служи за теоретична предпоставка за изследване на различните типове синтактични връзки и тя се разглежда като минимум двучленна структура. Според Ибн Хишам речта (в смисъл на изречение) се състои или от две именни думи, или от глаголна и именна дума. Разбирането на предикативните конструкции като бинарни структури закономерно води до отделянето на два основни компонента: елемент, който предикативно се доб-

лижава – сказуемо (ал-муснад), и елемент, към който предикативно се доближава – подлог (ал-муснад ‘илайх). Аз-Замахшари подчертава, че е необходимо наличие именно на тези две части, за да възникне изречение. „Предикацията – пише той – е невъзможна без двете страни – елемента на примъквания (ал-муснад), и елемента, към който се примъква (ал-муснад ‘илайх). Следователно изучаването на предикативността се свежда до изучаването на съставните части на предикативната конструкция, от природата на която трябва да зависи предикативният характер на дадена синтактична връзка“ (цит. по Габучан/ Gabuchjan 1972: 28). Въпросът за изучаването на съставните елементи на предикативната конструкция се разглежда на първо място въз основа на анализа на т.нар. „именно изречение“ (ал-джумла ал-исмийа)<sup>1</sup>. Тук в качеството на подлог (ал-муснад ‘илайх) и сказуемо (ал-муснад) се отделят съответно изходният (ал-мубтада’) и съобщаващият (ал-хабар) компонент на именното изречение. Тези два съставни елемента на предикативната конструкция се анализират отначало в определен вид на именните изречения. Изразяването на сказуемото с именна дума се нарича ‘хабар муфрад’. В процеса на този анализ се наблюдава интересна закономерност в съотношението на тези компоненти в плана на КОН. Като правило, в качество на изходен елемент постъпва езиковата единица, която означава определеност (ма‘рифа), а в качество на съобщаващ елемент – езиковата единица, която означава неопределеност (накира). Според арабската традиционна граматика като определен се смята подлогът, а като неопределено – сказуемото. Възможността на еднородните (по отношение на частите на речта) компоненти се изключва от наличието на глагол. За глагола, по думите на Сибауайхи, е необходимо име, иначе няма да се получи реч, а именната дума може да мине и без глагол. Под глаголна дума в традиционната арабска граматическа теория се разбира глаголна основа без каквито и да било елементи от местоименен характер, отнасящи се към класа на именните думи. Функционалната ограниченост на глаголната дума се проявява в това, че тя не може да бъде изходен елемент (подлог) в именното изречение. Глаголът по своя характер може да бъде само съобщаващ елемент (хабар). Той функционално заменя именната дума със значение на неопределеност, доколкото в съобщаващия елемент за изходен се взема случай, когато този елемент е отделен от именната дума. Разглеждането на въпроса за функционалната еквивалентност на именната и глаголната дума в термините на детерминацията води до заключението, че глаголната дума може да бъде само и единствено неопределена. Глаголът представлява езикова единица със значение неопределеност и съобщаващ елемент, а същността на съобщаващия елемент се изразява в това, че той е единица със значение на неопределеност. Изходни понятия за традиционната арабска граматика са понятията „определена дума“ (ал-ма‘рифа), и „неопределена дума“ (ан-накира). Това несъмнено свиде-

<sup>1</sup> Под именно изречение в традиционната арабска граматика се разбира изречение, което започва със съществително име, а не в днешния (европейски) смисъл на това понятие.

телства за голямото значение, което се придава на синтактичната функция на детерминацията. Фактически значението *определеност* служи като основа за характеристика на подлога в именното изречение, както и значението *неопределеност* служи като основа за характеристика на сказуемото. По думите на Сибауайхи основната закономерност, определяща свойството на речта, се състои в това, че изречението включва два необходими елемента – определен и неопределен – и изказването започва с определения елемент, а след него следва съобщаващият неопределен елемент. Сибауайхи обяснява необходимостта от наличието в изречението на определен елемент с това, че е невъзможно да се съобщи на слушащия нещо, което е неизвестно. От друга страна се подчертава, че изречението се нуждае от съобщаващ неопределен елемент, доколкото при отсъствието на такъв то се лишава от информационна ценност и губи своето главно предназначение. Такъв елемент е сказуемото. Изречението съобщава за известното чрез неизвестното. Мисълта се съдържа в една от двете думи, съставлящи предикативната конструкция. Съдържанието, което е известно, няма информационен смисъл. Всяко съобщение според Сибауайхи трябва да включва нещо ново от гледна точка на слушащия, но то се нуждае от обща понятийна база между него и говорещия. Известното получава своето изражение в речта в тази част на изказването, която се разделя като изходен компонент (подлог) и съобщаващ компонент (сказуемо) (цит. по Габучан/Gabuchjan 1972). Интересно е, че представителите на традиционната арабска граматическа теория под неизвестен елемент разбират не само неопределените думи, но и незнанието на слушащия. Критериите за определено и неопределено, известно и неизвестно са по отношение на слушащия. Определеността се свежда до слушащия, а не до говорещия. Така арабските граматисти успяват да намерят критерий за характеристика на значението ОН. Това на свой ред способства за развитие на цялото синтактично учение, където една от основните теоретични предпоставки се явява комуникативното членение на изречението.

Изложената тук концепция на представителите на традиционната арабска граматическа наука почти изцяло съвпада с основните идеи на Матезиус за актуалното членение на изречението. Трудно могат да се намерят съществени разминавания между такива основни понятия като „изходен компонент“ (ал-мубтада’) и „съобщаващ компонент“ (ал-хабар) на изречението (по терминологията на Сибауайхи), от една страна, и „изходна точка“ или „основа“ и „ядро“ на изказването (по терминологията на Матезиус) – от друга.

В заключение, функционалният анализ на теорията на детерминацията, който намираме в граматическите трактати на арабските филолози, се влива в теорията за комуникативната натовареност на различните компоненти на изказването, в което основна роля играе членуването. Анализът на значенията „определеност“ и „неопределеност“ като елементи на особена категория, характеризиращи семантичната структура

на различните членове на синтагматичния ред, не само разкрива синтактичната функция на КОН, но и служи за основа на по-пълното определяне на парадигмата на арабския член. Изучаването на синтактичните функции на КОН не носи самостоятелен характер, но се подчинява на задачи за определяне на функциите на члена и неговото място в системата на арабския литературен език.

Във второ заключение, не мога да не кажа, че съвременният книжовен арабски език, т.нар. *arabiya fusha*, не е средство за комуникация в битовата езикова ситуация на нито един комуникант. В диалектите, които според мене заслужава да имат статут на езици, но по религиозни и особено по политически причини нямат, изразяването е в паузална форма (без употреба на неопределителния член), единствено характерна за всички до един разговорни варианти на арабския език. Символичният характер на догмите на класическия арабски се налага на всички писатели (и въобще пишещи) и затруднява не на шега създаването на каквато и да е представа на непознатите, било то и дипломирани арабисти, с еволюцията, която е претърпял арабският език, подобно на всички живи езици по света, в течение на повече от 14 века. Така арабското езикознание, изпреварило европейското в разгледания тук аспект (както и в много други), необосновано задържа скоростта в своето развитие, дори отстъпва на европейската арабистика поучителна роля, а тя от своя страна се опира на теорията на книжовните езици. Парадоксите в науката, както и в живота, често нямат обяснение.

### Цитирана литература

- Габучан 1972:** Габучян, Г. М. *Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса*. Москва. (Gabuchjan, G. M. *Teorija artiklja i problemy arabskogo sintaksisa*. Moskva.)
- Исса 2018:** Исса, К. Членуването в българския и в арабския език. Доклад на Международната юбилейна научна конференция на ШУ „К. Преславски“. Шумен. (Issa, K. Chlenuvaneto v balgarskia i v arabskia ezik. Doklad na Mezhdunarodnata yubileyna nauchna konferentsia na ShU „K. Preslavski“. Shumen.)
- Карцевски 1965:** Карцевский, С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака. – В: Звегинцев, В. *История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II*. Москва: Просвещение, 85–93. (Karcevskij, S. Ob asimetrichnom dualizme lingvisticheskogo znaka. – V: Zvegincev, V. *Istorija jazykoznanija XIX–XX vekov v ocherkah i izvlechenijah. Ch. II*. Moskva: Prosveshhenie, 85–93. )
- Пражки... 1967:** Пражский лингвистический кружок. Сборник статей. Москва: Прогресс. (*Prazhskij lingvisticheskij kruzhok. Sbornik statej*. Moskva: Progress.)

Катя Исса  
София 1000  
Бул. „Хр. Смирненски“ 15  
УАСГ  
katyaissa@abv.bg

Katya Issa  
Sofia 1000  
15 Hristo Smirnenski Blvd.  
UACEG  
katyaissa@abv.bg